

ПРОБЛЕМА СТИГМАТИЗАЦІЇ ТА САМОСТИГМАТИЗАЦІЇ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ (огляд літератури)

В.І. Клименко, Ю.В. Анісімова (Запоріжжя)
Запорізький державний медичний університет

Резюме. На підставі вивчення походження термінів «стигматизація» та «самостигматизація» в медицині встановлено їх зв'язок з психічними розладами. За даними огляду літератури, проблема стигматизації та самостигматизації в психіатрії охопила всі країни світу та позначається на показниках психічного здоров'я населення.

Ключові слова: психічні розлади, стигматизація, самостигматизація.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), приблизно у 450 млн жителів світу (а це в кожній четвертій родині) протягом життя спостерігається хоча б один психічний розлад [2;4;14]. Стигматизація хворих з психічними розладами — упереджене ставлення до наявності психіатричного діагнозу, госпіталізації чи диспансерного обліку в диспансерах психоневрологічного профілю і навіть до консультацій у спеціалістів даного профілю, є причиною відмови населення від спеціалізованої медичної допомоги. Хворі відчувають увесь спектр негативних поглядів оточення, які супроводжують психічні розлади.

Тому протидія стигматизації в області психічного здоров'я є одним з основних пріоритетних напрямків роботи Європейського бюро ВООЗ [9].

Мета роботи — вивчити проблему стигматизації та самостигматизації при організації психіатричної допомоги.

Методи: історичний, бібліосемантичний та контент-аналіз.

Результати дослідження та їх обговорення

У багатьох наукових роботах обговорюється проблема стигматизації та обмеження прав людини, пов'язаних з національними питаннями, релігією, сексуальною орієнтацією, СНІДом, онкологічними захворюваннями, а також інвалідів [4;13]. Однак явище стигматизації у психіатрії посідає провідне місце, оскільки історично його коріння пов'язане саме з цим напрямком медицини, а стигматизація трактується вченими як «психічна хвороба».

Термін «стигматизація» походить від слова «стигма», яким в Стародавній Греції називали клеймо на тілі злочинця або раба, з другої половини XIX ст. воно почало використовуватися в медицині як «ознака хвороби» [18].

Результати першого комплексного дослідження, присвяченого проблемі стигматизації, опубліковані в 1963 р. в книзі американського соціолога Ірвінга Гоффмана «Стигма. Про особливості покаліченої особистості». Автор визначає стигматизацію як процес виділення індивідів на підставі деяких відхилень від норми з метою застосування громадських санкцій [19]. Гоффман виділив три принципово різні типи стигм: «тілесні каліцтва», «індивідуальні недоліки характеру, що сприймаються як слабкість волі» і «філогенетична стигма раси і релігії, що клеймить всіх членів родини».

Завдяки роботам швейцарського психіатра Асмуса Фінзена, який виділив такі види стигм (вроджену стигму, стигму внаслідок хвороби, стигму приналежності до меншості), майже одночасно поняття «стигма» почало використовуватися в медицині [24].

На сучасному етапі досліджень, присвячених стигматизації хворих з психічними розладами, виділяють три основні напрямки: стигматизацію хворих з боку суспільства, самостигматизацію та подолання наслідків стигми. Науковці стверджують, що більшість людей сприймають таких хворих як членів суспільства, але в цілому схильні уникали ближчих взаємин, наприклад, працювати або жити з ними [7].

Проблема подолання стигматизації та її наслідків обговорювалася ще у 1989 р. на щорічному засіданні Американської психіатричної асоціації [15].

У ті роки Всесвітньою психіатричною асоціацією розроблено та впроваджено програму щодо подолання

стигматизації та дискримінації хворих на шизофренію, а одним з чотирьох технічних комітетів організовано Комітет зі стигми, який розробив матеріали та пропозиції щодо боротьби з дискримінацією стигматизованих хворих на громадському рівні [16].

Стигматизація як явище поширилась в усьому світі, не оминувши Європу. За даними дослідження, проведеного у Великій Британії (1996 р.), встановлено, «що лікарі стигматизують хворих з психічними розладами навіть більше за суспільство» [22]. Це підтвердили дослідники Національного інституту психічного здоров'я, які наголосили, що особливу увагу слід звернути на стигматизацію пацієнтів під час лікування у психотерапевта.

У результаті Гельсінська декларація в 2000 р. проголосила одним із пріоритетних напрямків розвитку психіатрії боротьбу зі стигматизацією [1;2]. А на X конференції Європейських національних координаторів Програми психічного здоров'я ВООЗ, яка відбулася 24–26 жовтня 2008 р. в Единбурзі (Шотландія), одним із напрямків поліпшення роботи психотерапевтичної служби проголосили дестигматизацію медичної допомоги [8].

Підґрунтям для впровадження даної програми в Росії та Україні стали результати раніше проведених наукових досліджень. Так, за даними дослідження, проведеного в інституті ім. Бехтерева, переважно більшість родичів осіб з психічними розладами (які перебували на лікуванні у відділеннях інституту чи в районних психоневрологічних диспансерах) ніколи не залучали до прийняття рішень щодо хворого (відповідно 56% і 66% респондентів) [12].

З кінця 90-х років XX ст. виникло поняття «самостигматизація». С. Я. Бронін зазначив, що «спільне проживання з душевнохворими та особами з грубою психічною патологією є важливим фактором, який приводить до неврозу в значній частини населення», виділивши в окрему групу «неврози членів сімей душевнохворих і алкоголіків» [10]. С. А. Долговий зі співавт. при опитуванні соматично та психічно хворих виділив три кластери суджень, які відображають найбільш значущі аспекти ставлення до госпіталізації в психіатричний стаціонар: 1) страх перед самою психіатричною лікарнею як такою; 2) негативне ставлення суспільства; 3) можливі соціальні наслідки після перебування в психіатричній лікарні.

Таким чином, стигматизація пацієнтів проявляється по-різному; це слід враховувати при організації боротьби з нею: а) у ставленні суспільства до осіб, які страждають на психічні розлади, б) у ставленні лікарів до своїх пацієнтів; в) у самостигматизації членів сім'ї хворих [17;21;23;27].

Виділяють три поступові етапи самостигматизації, а також джерела стигматизації з боку: а) медичного персоналу; б) сім'ї; в) формального мікросоціального

оточення. Деякі науковці вважають самостигматизацію результатом зниження самооцінки [5;20;25].

В Україні, як і в більшості пострадянських країн, стигматизація має певні історичні корні. Це пов'язано з тим, що звернення до психіатричного закладу в країнах Євросоюзу передбачає комплексне обслуговування пацієнта з широким діапазоном медичних, психологічних і реабілітаційних послуг, а також кваліфіковану соціальну допомогу за участю медичного психолога, тоді як в Україні таке звернення часто обмежується наданням стандартної психіатричної допомоги, яка не завжди задовольняє потреби населення [11].

Отже, в Україні спостерігаються об'єктивні та суб'єктивні причини як стигматизації, так і самостигматизації, зокрема:

- радянське минуле (практика примусового лікування; помилки в діагностиці; використання психіатричної галузі з політичною метою; застарілі методи лікування та лікарські засоби, відсутність чітких етичних норм та якісного контролю за медичною допомогою спеціалістів, які отримали ліцензію);
- відсутність можливостей для громадської та соціальної реабілітації: відсутність шансів і умов для реінтеграції у суспільство після лікування; соціальна ізоляція;
- неефективні дії з боротьби зі стигмою: відсутність державної і громадської підтримки; відсутність фінансових ресурсів, відповідних наукових досліджень, статистичних даних і досвіду.

Проблема стигматизації та самостигматизації хворих з психічними розладами турбує клініцистів України вже понад 10 років. З метою вивчення особливостей стигматизації в сучасному українському суспільстві проведено анонімне соціально-психологічне опитування 200 здорових осіб різних спеціальностей (працівників міліції, педагогів, неврологів і журналістів), розбіжностей за соціально-демографічними показниками між респондентами не було. Встановлено, що ставлення опитаних до досліджуваної проблеми мало два рівні: декларативний та істинний, а серед осіб з вищою освітою, які мають безпосереднє відношення до проблем психічного здоров'я, спостерігалось неадекватне, упереджене ставлення до осіб з психічними розладами.

У зв'язку з цим вчені досліджують чинники, які спричиняють стигматизацію психічних хворих і визнають її прояви та можливі шляхи виникнення [3;6;26].

Таким чином, вітчизняні та зарубіжні дослідження щодо стигматизації та самостигматизації присвячені переважно клінічним аспектам. Враховуючи значну поширеність даного явища, науковці торкаються і медико-соціальних проблем, однак не розглядають його з позицій соціальної медицини та організації охорони здоров'я. Незважаючи на значне число досліджень щодо стигматизації, існує багато невирішених питань організаційного характеру.

Висновки

1. Доведено, що стигматизація щодо психічно хворих людей та їх самостигматизація мають глибокий історичний аспект і значно поширені в суспільстві.
2. Ці явища найбільш негативно впливають на організацію медичної допомоги такій категорії населення.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою пропозицій боротьби зі стигматизацією хворих на розлади психіки та поведінки в Україні.

Список літератури

1. Абрамов В. А. Стигматизация и дестигматизация в психиатрии / В. А. Абрамов // Журнал психиатрии и мед. психологии. — 2000. — № 1 (7). — С. 3–14.
2. Берадзе Т. Психическое здоровье: изменить отношение / Т. Берадзе // НейроNews: психоневрология и нейропсихиатрия. — 2008. — № 3 (8). — С. 5–8.
3. Гурович И. Я. О программе борьбы со стигмой, связанной с шизофренией / И. Я. Гурович, Е. М. Кирьянова // Соц. и клиническая психиатрия. — 1999. — № 3. — С. 5–8.
4. Доклад ВОЗ о состоянии здравоохранения в мире. 2001. Психическое здоровье: новое понимание, новая надежда. — Весь мир. — 2001. — С. 37–84.
5. Кабанов М. М. Редукция стигматизации и дискриминации психически больных / М. М. Кабанов, Г. В. Бурковский // Обзор. психиатрии и мед. психологии. — 2000. — № 1. — С. 3–8.
6. Коцюбинский А. П. Стигматизация и дестигматизация при психических заболеваниях / А. П. Коцюбинский, Б. Г. Бутома, В. В. Зайцев // Соц. и клиническая психиатрия. — 1999. — № 3. — С. 9–13.
7. Михайлова И. И. Клинико-психологические и соц. факторы, влияющие на стигматизацию психически больных разных нозологических групп / И. И. Михайлова, В. С. Ястребов, С. Н. Ениколопов // Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. — 2002. — № 7. — С. 58–65.
8. Осокина О. И. Проблемы стигматизации больных, перенесших первый эпизод психоза / О. И. Осокина // Мед. психология. — 2009. — № 2–3. — С. 51–58.
9. Подкорытов В. С. Международная обучающая конференция «Реабилитация в психиатрии — формы, перспективы, контексты» (Польша, Ополье, апрель 2006 г.) / В. С. Подкорытов, П. Т. Петрук // Укр. вісник психоневрології. — 2006. — Т. 14, вип. 2. — С. 126–128.
10. Романова Е. В. Проблема качества жизни семей пациентов с хроническими психическими расстройствами / Е. В. Романова // Соц. и психол. аспекты семьи. — 2001. — С. 527–533.
11. Сарториус Н. Современные тенденции в развитии психиатрической службы в разных странах мира / Н. Сарториус // Рос. психиатрический журнал. — 1998. — № 4. — С. 6.
12. Соложенкин В. В. Избранные лекции по психиатрии с элементами психотерапии (Введение в предмет психиатрии, определение ее места в системе медицинской помощи. Реформы психиатрии. Стигматизация и дестигматизация.) : [уч. пос.] / В. В. Соложенкин. — Бишкек : Изд-во КРСУ, 2011. — С. 9–24.
13. Стигматизация больных эпилепсией : метод. рекомендации / З. И. Кекелидзе, Г. В. Тюменкова ; Науч. центр психического здоровья РАМН; Гос. науч. центр соц. и судебной психиатрии. — М. : Изд-во ЗАО Юстицинформ, 2009. — 28 с.
14. Стигматизация и дискриминация лиц с психическими заболеваниями в Европе // Европейская конференция ВОЗ, Хельсинки, Финляндия. — 2005. — С. 1.
15. Byrne P. Stigma of mental illness and ways of diminishing it / P. Byrne // Advances in Psychiatric Treatment. — 2000. — № (6) 1. — P. 65–72.
16. Corker E. Stigma and discrimination: the silent disease / E. Corker // International Journal of Clinical Practice. — 2001. — № (55) 2. — P. 138–140.
17. Crisp A. H. An update on the College's anti-stigma campaign website / A. H. Crisp // Psychiatric Bulletin. — 2003. — № 27. — P. 33–35.
18. Effect of web-based depression literacy and cognitive-behavioral therapy interventions on stigmatizing attitudes to depression: Randomized controlled trial / K. M. Griffiths, H. Christensen, A. F. Jorm [et al.] // British Journal of Psychiatry. — 2004. — № 185. — P. 342–349.
19. Goffman E. Stigma: notes on the management of spoiled identity / Erving Goffman. — Simon & Schuster Adult Publishing Group, 1986. — 168 p.
20. Jamison K. Stigma of manic depression: a psychologist's experience / K. Jamison // The Lancet. — 1998. — № 352 (9133). — P. 1053.

21. *Lawrie S. M.* Stigmatization of psychiatric disorder / S. M. Lawrie // *Psychiatric Bulletin*. — 1999. — Vol. 23. — P. 129–131.
22. *Reducing psychiatric stigma and discrimination: evaluation of educational interventions in UK secondary schools* / V. Pinfold, H. Toulmin, G. Thornicroft [et al.] // *British Journal of Psychiatry*. — 2003. — № 182. — P. 342–346.
23. *Sartorius N.* Iatrogenic stigma of mental illness / N. Sartorius // *British Medical Journal*. — 2002. — № 324. — P. 1470–1471.
24. *Scambler G.* Stigma and disease: changing paradigms / G. Scambler // *The Lancet*. — 1998. — № 352 (9133). — P. 1054–1055.
25. *Stephen M.* Lawrie Stigma and psychical diseases / M. Stephen // *Psychiatric Bull.* — 1999. — Vol. 23. — P. 129–131.
26. *Stigmatisation of people with mental illness* / A. H. Crisp, M. G. Gelder, S. Rix [et al.] // *British J. of Psychiatry*. — 2000. — Vol. 177. — P. 4–7.
27. *Tylee A.* Tackling psychiatric stigma / A. Tylee, G. Thornicroft, V. Pinfold // *Hospital Doctor*. — 2003. — P. 31–33.

Проблема стигматизации и самостигматизации при организации психиатрической помощи (обзор литературы)

В.В. Клименко, Ю.В. Онисимова (Запорожье)

На основании изучения происхождения терминов «стигматизация» и «самостигматизация» в медицине установлена их связь с психическими расстройствами. По данным обзора литературы, проблема стигматизации и самостигматизации в психиатрии охватила все страны мира и отражается на показателях психического здоровья населения.

Ключевые слова: психические расстройства, стигматизация, самостигматизация.

Problem of stigma and self-stigma the organization of mental health care (literature review)

V.I. Klimenko, Yu.V. Anisimova (Zaporizhzhya)

Based on studying of origin of the terms «stigma» and «self-stigma» in medicine their connection with mental disorders has been established. According to the literature review, the problem of stigma and self-stigma in psychiatry has covered all countries in the world and is reflected in the indicators of mental health of population.

Key words: mental disorders, stigma, self-stigma.

Рецензент: д-р мед. наук І.Я. Пінчук.